

بررسی و ارزیابی میزان پابندی سه رئیس جمهور

به ارزش‌های انقلاب اسلامی مورد تأکید امام خمینی علیه السلام

✍ علی مرشدی‌زاد *

زاهد غفاری‌هشجین **

سید عیسی مرتضوی ***

چکیده

مقاله حاضر با هدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی برآمده از اندیشه امام خمینی علیه السلام در سخنان سه رئیس جمهور (هاشمی، خاتمی و احمدی‌نژاد) انجام شده است. بدین منظور، با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، تعداد ۴۸ سند از مجموع سخنرانی‌ها، پیام‌ها و گفتارهایشان، با استفاده از روش تحلیل محتوا و با توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی برآمده از گفتمان امام خمینی علیه السلام مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این تحقیق، مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی شامل ارزش‌های سیاسی، ارزش‌های سیاست خارجی، ارزش‌های اجتماعی، ارزش‌های فرهنگی و ارزش‌های اقتصادی در نظر گرفته شد که هر کدام از این ارزش‌ها شامل زیرمؤلفه‌ها و ابعاد خاص خود بودند. یافته‌های تحقیق حاکی از عدم توجه یکسان به ارزش‌های انقلاب می‌باشد، به گونه‌ای که جهت‌گیری‌های رؤسای دولت‌های بعد از سال ۱۳۶۸ در جمهوری اسلامی ایران، سیر تحول را در رویکرد ارزشی آنها نشان می‌دهد؛ رویکردی که به نوعی در نفی و نقد همدیگر شکل گرفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: ارزش‌ها، انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام، رؤسای جمهور.

* استادیار گروه علوم سیاسی و جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد. دریافت: ۹۰/۳/۱۰ - پذیرش: ۹۰/۸/۱۹.
morshedizad@shahed.ac.ir

** استادیار گروه علوم سیاسی و جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد.
ghafari@shahed.ac.ir

*** کارشناس ارشد جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد.
mortazavy_i@yahoo.com

مقدمه

نمره‌ای مشخص به تلاش رؤسای دولت‌ها بدهیم، بلکه سؤال اصلی پژوهش این است که آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی به چه میزان مورد توجه رؤسای جمهور بوده، و کدام بعد از ابعاد آن بیشتر مورد توجه آنان قرار گرفته است؟ سؤالات فرعی مطرح‌شده در این تحقیق چنین است: ۱. ارزش‌های انقلاب اسلامی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام کدامند؟ ۲. فراوانی توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای سخنان آقای علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی به چه مقدار است؟ ۳. فراوانی توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای سخنان آقای سیدمحمد خاتمی به چه مقدار است؟ ۴. فراوانی توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای سخنان آقای محمود احمدی‌نژاد به چه مقدار است؟

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی - توصیفی برای بررسی دیدگاه‌های رؤسای جمهور و سنجش نسبت میان آنها و اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام استفاده شده است.

جامعه آماری این پژوهش مجموعه سخنرانی‌ها، پیام‌ها، گفتارهای سه رئیس جمهور است. برای به دست آوردن سخنرانی‌های رؤسای دولت‌های بعد از سال ۱۳۶۸، روزنامه اطلاعات و سایت نهاد ریاست جمهوری، با این فرض که کلیه خبرها و گزارش‌های مهم رؤسای دولت را درج می‌کند، انتخاب شده و تمام روزها، از اولین سال‌های دوران هاشمی تا اتمام اولین دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، یعنی از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ مورد توجه قرار گرفته، و گفتارهای رؤسای دولت‌ها و موضوع صحبت همراه با تاریخ آن ثبت شده است. خبرهای کوچک مربوط به صحبت‌ها حذف شده، و براساس حجم گفتارها و اهمیت آنها، به گردآوری متون

یکی از تحولات مهم جامعه معاصر ایران، پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام می‌باشد که مفاهیم تازه‌ای را به حوزه گفتمان ایران وارد نمود. فساد مهارگسیخته، اختناق، ظلم و بی‌عدالتی و تبعیض، وابستگی به بیگانگان و مهم‌تر از همه، زیرپا گذاشتن موازین اسلامی توسط نظام شاهنشاهی، مشخصه‌های حکومتی بود که امام خمینی علیه السلام پرچمدار مبارزه با آن بود. جمهوری اسلامی ایران که الگوی عینی یا صورت متبلور دولت مطلوب امام محسوب می‌شود، با توجه به چالش‌ها و مشکلات فراروی خود در اداره امور جامعه در هر دوره زمانی، سعی کرده به این آرمان نزدیک شود؛ ولی در نگاه نخست، چنین به نظر می‌آید که در هر دوره تنها در یک بعد و زمینه خاص توانسته است فعالیت نماید. به عبارتی دیگر، صرفاً به یکی از ابعاد ارزشی انقلاب اسلامی جامه عمل پوشانده است. در این میان، تک‌بعدی بودن ارزش‌ها و گفتمان‌های حاکم بر دولت‌های پیشین، به ظهور ارزش‌های جدیدی انجامیده و عدم پاسخ‌گویی دولت به نیازهای محیطی و تقاضاهای جدید مردم باعث جهت‌دهی و شکل‌گیری ارزش‌های بعدی انقلاب شده است.^(۱) این گفتمان‌ها و ارزش‌ها را می‌توان با تحلیل محتوای سخنان رؤسای آن دولت‌ها یافت. در واقع، هر کدام از این ارزش‌ها و رویکردها یکی از مهم‌ترین خواسته‌های قلبی مردم ایران در طول چند قرن اخیر و جزء آرمان‌های والای انقلاب اسلامی ایران و معمار عظیم‌الشان انقلاب، امام راحل علیه السلام، بوده است.

در این پژوهش سعی داریم با مراجعه به آثار امام خمینی علیه السلام، ارزش‌های انقلاب اسلامی را استخراج نموده و سپس نسبت سخنان سه رئیس جمهور (هاشمی، خاتمی و احمدی‌نژاد) را با این ارزش‌ها بسنجیم. به هیچ روی سعی نداریم با معرفی مقیاس‌های خرد و کلان

تحلیلی (۶ مورد) اعطا گردید. سایر موارد بدین ترتیب می‌باشد: مصاحبه‌های مطبوعاتی و رادیو - تلویزیونی: ۴ مورد؛ دیدارها: ۳ مورد؛ نشست‌ها: ۲ مورد؛ پیام‌ها: ۱ مورد. بنابراین، حجم نمونه این تحقیق معادل ۴۸ سند است.

در این پژوهش، ابتدا آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی از لابه‌لای سخنان و آموزه‌های امام خمینی علیه السلام استخراج شد، سپس این ارزش‌ها به چند مقوله و هر مقوله به چندین شاخص و زیرمؤلفه‌های متعدد تقسیم گردید. گام بعدی پس از تعیین مقولات، این بود که سخنان رؤسای جمهور با ارزش‌های انقلاب اسلامی برآمده از گفتمان امام خمینی علیه السلام مورد تحلیل قرار گرفت و ارزش غالب و گفتمان حاکم بر آن دولت یا جهت‌گیری اصلی هر رئیس‌جمهور در آن دوره مشخص شد. به عبارتی، این کار شباهت زیادی به کار کدگذاری دارد. پس از طبقه‌بندی، در متن‌های مورد تحلیل، مضمون‌هایی که معرف و نشان‌دهنده آن شاخص‌هاست، جست‌وجو، کدگذاری و تعیین درصد شد و آن مضمونی که بیشترین درصد را در متون هر فرد داشت به عنوان مهم‌ترین ارزش و رویکرد در نظر آن رئیس‌جمهور در نظر گرفته شد.

بررسی نتایج مربوط به سؤال اول: ارزش‌ها و

آرمان‌های انقلاب اسلامی در دیدگاه امام خمینی علیه السلام

امام خمینی علیه السلام مهم‌ترین دستاورد انقلاب اسلامی را احیای مجدد اسلام و آشکار شدن نقش دین در تحرک دادن به اجتماع، ایجاد تحول روحی در مردم از مادیت به معنویت و ایجاد دگرگونی در ارزش‌ها می‌داند.^(۲)

امام خمینی علیه السلام مکاتب را به دو دسته کلی الهی و مادی تقسیم می‌کند^(۳) و براساس آن، ارزش‌هایی که وابسته به هریک از این مکاتب هستند نیز متفاوت در نظر می‌گیرد. از دیدگاه امام خمینی علیه السلام ارزش‌ها از دو دسته خارج نیستند؛ یا امور دنیایی و مادی مبدأ ارزش قرار می‌گیرند و

پرداخته شده است تا بعداً مسئله به نحو قابل تعمیمی، تحلیل شود و بتوان اندیشه رؤسای دولت‌ها را بازکاوی کرد و در نهایت به مقایسه تطبیقی آراء رؤسای جمهور با سخنان امام علیه السلام پرداخت. بنابراین، در این تحقیق برای افزایش احتمال معرف بودن نمونه، از روش نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی شده استفاده شده است؛ بدین صورت که بعد از کسب اطلاعات درباره جمعیت آماری (مجموع گفتارها)، گفتارها بر حسب درجه اهمیت و حجمشان، طبقه‌بندی شده و در گام دوم، از میان چارچوب آماری هر طبقه، به صورت تصادفی سخنرانی‌های موردنظر انتخاب شده است. در این تحقیق، از مجموعه ۵۳۱ گفتار ثبت شده (۲۱۳ گفتار از هاشمی، ۱۹۳ گفتار از خاتمی و ۱۲۵ گفتار از احمدی‌نژاد) نمونه‌گیری شد. مجموع گفتارها بر حسب درجه اهمیت به پنج طبقه به ترتیب زیر دسته‌بندی شدند: ۱. دیدارها (اعم از کنگره‌ها، سمینارها، سالگردها و کنفرانس‌ها)؛ ۲. سخنرانی‌های تحلیلی و گزارش‌های رؤسای دولت به مردم و رسانه‌ها (از جمله گزارش عملکرد در هفته دولت)؛ ۳. مصاحبه‌های مطبوعاتی و رادیو - تلویزیونی در رابطه با مهم‌ترین مسائل کشور؛ ۴. نشست‌ها و جلسات هیأت دولت و وزیران و جلسات مشترک دولت با سایر قوا و رهبری؛ ۵. پیام‌ها، دعوت‌ها و فراخوان‌ها.

در مرحله دوم، از میان چارچوب آماری هر طبقه، به صورت تصادفی متن‌های موردنظر انتخاب و نمونه‌گیری تصادفی انجام شد. از مجموع کل گفتارهای هریک از رؤسای دولت‌ها ۱۶ مورد انتخاب گردید؛ به این صورت که در هر سال ریاست جمهوری هاشمی و خاتمی دو مورد انتخاب شد و در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد به علت اینکه تنها یک دوره را دربر می‌گیرد، در هر سال، چهار مورد انتخاب گردید. از میان ۱۶ سند هر رئیس‌جمهور، سهم بیشتری به سخنرانی‌ها و گزارش‌های

یا امور معنوی و الهی.^(۴) ایشان در بحث ارزش‌های مادی، ارزش را به شیء مبدأ مولد ارزش و نه به شخص دارنده آن نسبت می‌دهد و در زمینه ارزش‌های معنوی، ارزش را به داشتن علم و تقوا می‌داند.

بنابراین، ارزش از نظر امام خمینی علیه السلام غایت‌هایی است که جنبه الهی داشته باشد و در خدمت به خلق باشد. از نظر ایشان، این خدمت به خلق عین خدمت به حق است و برای سنجش میزان ارزشمندی هر عمل یا خدمتی، باید میزان نفعی را که آن عمل برای مردم دارد، در نظر گرفت.^(۵) امام خمینی علیه السلام در این زمینه معتقد است: کمالات با ارزش‌های انسانی که در عالم هستی وجود دارد از خداوند، ادیان الهی و از انبیای الهی ناشی می‌شود و اگر جز این بود، انسان‌ها به جان هم می‌افتادند.^(۶) و اگر این حصار ایمان الهی نبود بشر مرتکب جنایات بی‌شماری می‌شد.

الف. امام خمینی و ارزش‌های سیاست داخلی

یکی از انواع ارزش‌ها در اندیشه امام خمینی علیه السلام، ارزش‌های سیاست داخلی است. با توجه به سخنان امام خمینی، انعکاس یافته در *صحیفه امام*، ارزش‌های سیاسی مورد نظر ایشان را می‌توان به انواع زیر تقسیم کرد: **آزادی‌های عمومی و سیاسی**: امام خمینی علیه السلام از «آزادی» با عناوین مهمی نام می‌برد؛ از جمله: ارکان تمدن و توسعه جامعه، حق طبیعی افراد، مبنای نظم و امنیت شهروندان، رکن و نتیجه یکتاپرستی، موهبت الهی و یکی از بنیادهای اسلام.^(۷) امام خمینی درباره تعریف آزادی معتقد است: «آزادی یک مسئله‌ای نیست که تعریف داشته باشد. مردم عقیده‌شان آزاد است؛ کسی الزامشان نمی‌کند که شما باید حتماً این عقیده را داشته باشید. کسی الزام به شما نمی‌کند که حتماً باید این راه را بروید. کسی به شما الزام نمی‌کند که باید این را انتخاب کنید... آزادی یک چیز واضحی است.»^(۸)

آزادی از نظر امام خمینی علیه السلام متأثر از دیدگاه اسلامی

است. ایشان آزادی را از حقوق اولیه انسان‌ها می‌دانند: «حق اولیه بشر است که من می‌خواهم آزاد باشم. من می‌خواهم حرفم آزاد باشد، من می‌خواهم مستقل باشم، من می‌خواهم خودم باشم.»^(۹)

ایشان آزادی را در ابعاد فردی و اجتماعی آن مورد توجه قرار می‌دهد که مهم‌ترین این ابعاد عبارتند از: آزادی بیان و عقیده،^(۱۰) آزادی مطبوعات،^(۱۱) آزادی احزاب،^(۱۲) آزادی اقلیت‌ها،^(۱۳) آزادی زنان در حق رأی،^(۱۴) آزادی رسانه‌ها،^(۱۵) آزادی انتخابات،^(۱۶) آزادی مخالفان سیاسی،^(۱۷) آزادی احزاب،^(۱۸) آزادی مذاهب،^(۱۹) آزادی اصناف^(۲۰) و آزادی دانشگاهیان.^(۲۱)

مردم‌سالاری و گسترش حق مشارکت سیاسی: امام خمینی علیه السلام همواره نقش عمده و اساسی در نظام و حکومت را به مردم می‌دهد. منظور ایشان از «مردم» همه آحاد جامعه می‌باشد که همه مسائل سیاسی و اجتماعی متأثر از آنهاست و در واقع، پایه و اساس همه چیز را در جامعه تشکیل می‌دهند. علاوه بر این، امام خمینی مشارکت و حمایت مردم از حکومت منتخب خود را از شروط حفظ حکومت و امنیت در جامعه می‌داند.

آگاهی مردم و مشارکت و نظارت و هماهنگی آنها با حکومت منتخب خودشان، بزرگ‌ترین ضمانت حفظ امنیت در جامعه خواهد بود.^(۲۲)

ایشان این مؤلفه را در ابعاد فردی و اجتماعی آن مورد توجه قرار می‌دهد که مهم‌ترین این ابعاد عبارتند از: احترام به رأی و نظر مردم، مشارکت در انتخابات، مشارکت احزاب و تشکل‌های سیاسی، نظارت و دخالت مردم در امور سیاسی، و حق آگاهی به مردم.^(۲۳)

قانون و قانون‌گرایی: با توجه به اینکه قانون‌گذاری موجب تحقق عدالت اجتماعی می‌شود و قانون ابزاری برای تحقق عدالت و رساندن انسان به سعادت است، به همین علت، امام خمینی علیه السلام از حکومت اسلامی به عنوان

محروم و مستضعف و حمایت از حکومت جهانی اسلام در این راستا، مفهوم و معنا پیدا می‌کند. (۲۷) مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: گسترش ارزش‌های انقلابی، صادر کردن تجربه‌های انقلاب اسلامی، بسط ارزش‌های اسلامی، و حمایت از حکومت جهانی اسلام.

تأکید بر نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری (تأکید بر اصل نفی سبیل): از دیگر اصول سیاست خارجی امام خمینی، نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری است. ایشان برای حیات زیر سلطه غیر، ارزشی قایل نمی‌شوند، بلکه ارزش حیات را به آزادی و استقلال می‌دانند. (۲۸) نیز با توجه به آیه شریفه ۱۴۱ سوره «نساء» که می‌فرماید: «وَلَكِن يَجْعَلُ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا.» اذعان می‌دارند: «ما منطقمان، منطلق اسلام، این است که سلطه نباید از غیر بر شما باشد. نباید شما تحت سلطه غیر بروید. ما هم می‌خواهیم نیرویم زیر سلطه.» (۲۹)

این مؤلفه با معرفی‌هایی از قبیل نفی سلطه بیگانگان، نفی سلطه اغیار، و نفی سلطه‌گری عملیاتی شده است.

دفاع از کیان اسلام و وحدت مسلمانان: ایشان برنامه سیاست خارجی ایران را برنامه اسلام و اتحاد همه مسلمانان ذکر می‌کنند و می‌فرمایند: «ما برای دفاع از اسلام و ممالک اسلامی و استقلال ممالک اسلامی در هر حال مهیا هستیم. برنامه ما برنامه اسلام است، وحدت کلمه مسلمین است، اتحاد ممالک اسلامی است...» (۳۰)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: دفاع از اسلام و مقدرات اسلامی، دفاع از ممالک اسلامی، دفاع از استقلال ممالک اسلامی، وحدت کلمه مسلمانان، اتحاد ممالک اسلامی، اتحادیه سران کشورهای اسلامی، و اتحاد دولت‌های اسلامی. (۳۱)

اصل نفی ظلم و حمایت از مظلومان و مستضعفان: امام خمینی با استناد به سیره انبیا، ملت اسلام را پیرو مکتبی

«حکومت قانون» یاد می‌کنند و ماهیت این قانون را اسلامی و وظیفه حاکمان اسلامی را تصویب قوانین اسلامی می‌دانند:

حکومت اسلامی، حکومت قانون است. در این طرز حکومت، حاکمیت منحصر به خداست و قانون فرمان و حکم خداست. قانون اسلام یا فرمان خدا بر همه افراد و بر دولت اسلامی حکومت تام دارد. همه افراد، از رسول خدا گرفته تا خلفای آن حضرت و سایر افراد، تا ابد تابع قانون هستند. (۲۴)

این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: توجه به قوانین و مقررات کشور، توجه به قانون اساسی، حاکمیت قانون در جامعه، قانون‌مندی و قانون‌مداری.

امنیت: امام خمینی علیه السلام همواره از مقوله امنیت به عنوان یکی از عناصر مهم در استقلال و دفاع از کیان اسلامی سخن می‌گویند و نوید حکومت اسلامی همراه با امنیت عمومی می‌دهند: «امید است در پرتو حکومت عدل و افراشته شدن پرچم اسلام، آزادی، امنیت و استقلال نصیب ملت محترم ایران شود.» (۲۵)

نیز در جایی دیگر می‌فرمایند: «و ما همه در تحت لوای اسلام، ان شاء الله امیدوارم با رفاه و امنیت زندگی کنیم.» (۲۶)

ب. امام خمینی و ارزش‌های سیاست خارجی

مؤلفه‌های این ارزش‌ها در سیاست خارجی از نگاه امام خمینی عبارتند از:

اصل دعوت یا صدور ارزش‌های انقلاب: «صدور انقلاب» که از موضوعات مورد توجه امام علیه السلام به شمار می‌رود، به معنای صادر کردن تجربه‌های انقلاب اسلامی از طریق فرهنگی به دیگر کشورهای جهان است. از دیدگاه امام خمینی، منظور از صدور انقلاب، همان گسترش اسلام ناب فرهنگی است که جزو رسالت‌ها و تعهدات دولت اسلامی به شمار می‌رود و در نتیجه، حمایت از ملت‌های

اصل گسترش روابط بر اساس احترام متقابل و عدم مداخله: امام علیه السلام در این مورد قایل به این است که اسلام برای همه و دلسوز برای بشر است و ما همه تابع اسلام و دلسوز برای بشر هستیم؛ به این معنا که «ما با هیچ ملتی بد نیستیم، اسلام آمده بود برای تمام ملل، برای ناس، ... ما اعلام می‌کنیم که نظر تجاوز به هیچ‌یک از کشورهای اسلامی و غیراسلامی نداریم.»^(۳۸) این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: روابط حسنه و متقابل با دولت‌ها، روابط با کشورها بر اساس عدالت، و روابط صلح‌آمیز با دول غیرمحراب.^(۳۹)

اصل ایجاد فضای مسالمت‌آمیز و پایبندی به قراردادهای در روابط بین‌المللی: امام خمینی علیه السلام صلح و زندگی مسالمت‌آمیز با مردم دنیا را با زندگی در بین مردم جهان می‌آمیزند و می‌گویند: «ما صلح می‌خواهیم. ما با همه مردم دنیا صلح می‌خواهیم باشیم. ما می‌خواهیم مسالمت با همه دنیا داشته باشیم. ما می‌خواهیم در بین مردم دنیا زندگی بکنیم.»

ایشان کلیه قراردادهای و تعهداتی را که دولت اسلامی با استقلال کامل آن را تعهد کرده است، برای خود الزام‌آور می‌دانستند. نمونه آن، پذیرش قطعنامه ۵۹۸ بود.^(۴۰)

این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: ایجاد فضای صلح‌آمیز در جهان، سازش و مسالمت با مردم دنیا، وفای عهد و پایبندی به قراردادهای در روابط بین‌المللی.^(۴۱)

ج. امام خمینی و ارزش‌های اجتماعی

عدالت‌گرایی و رفع تبعیض: بررسی بیانات و سخنان و نوشته‌های امام خمینی علیه السلام بیان‌کننده این است که ایشان به عدالت به عنوان یکی از مهم‌ترین ارزش‌ها در عرصه اجتماع اعتقاد دارند. امام خمینی علیه السلام عدالت را این‌گونه تعریف می‌نماید: «عدالت عبارت است از حد وسط افراط و تفریط، و آن از امهات فضایل اخلاقیه است.»^(۴۲) این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: توجه

می‌دانست که برنامه آن در دو کلمه خلاصه می‌شود: نه ستم کنید، نه مورد ستم قرار گیرید: «لا تظلمون و لا تظلمون.»^(۳۲) مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: مخالفت با ابرقدرت‌ها، مخالفت با ظالمان، عدم پیروی از نظام سلطه، نفی ظلم در جمهوری اسلامی، عدم ظلم‌پذیری، عدم سازش با ظالم، حمایت از مستضعفان، برخورداری از یک زندگی شرافتمندانه انسانی، اتحاد مستضعفان، محدود کردن قدرت مستکبران، کمک به نهضت‌های آزادی‌بخش جهان، حمایت از ملت‌های مستضعف جهان.^(۳۳)

اصل استقلال کشور (نه شرقی - نه غربی): این اصل در واقع، یکی از شعارهای اساسی مردم در بحبوحه انقلاب و برگرفته از سخنان امام خمینی علیه السلام است که در موارد متعددی به این مسئله اشاره کرده‌اند. امام راحل از «استقلال ملی» به عنوان یکی از بنیادهای اسلام یاد می‌کند و می‌گویند: «بنیاد دیگر اسلام، اصل استقلال ملی است. قوانین اسلام تصریح دارند که هیچ ملتی و هیچ شخصی حق مداخله در امور کشور ما را ندارد.»^(۳۴) این مقوله دارای زیرمقوله‌های زیر می‌باشد: استقلال ملی، عدم مداخله بیگانگان در امور کشور، عدم اتکا به غرب و شرق، تکیه به سرمایه‌های ملی داخلی، دولت اسلامی آزاد و مستقل، کوتاه شدن دست ابرقدرت‌ها و سایرین از مقدرات کشور.^(۳۵)

حفظ تمامیت ارضی و دفاع از آن: در دوران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، امام خمینی علیه السلام در سخنرانی‌های متعدد مکرراً بر اصل حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور تأکید نموده‌اند: «برای حفظ مملکت اسلامی دفاع باید بکنیم... دفاع از کشور مسلمین یکی از واجبات است.»^(۳۶)

این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: عدم اجازه تعدی به خاک کشور، حفظ مملکت اسلامی، دفاع از کشور، تقویت قوای نظامی برای دفاع از سرزمین.^(۳۷)

اداری در مقاطع مختلف است، این عمل را از جمله اموری می‌دانند که انجام ندادن به موقع آن باعث رشد معکوس کارآمدی دولت می‌شود: «اصلاح دولت و اصلاح ادارات و اصلاح جامعه و بازسازی، همه اینها بر دوش شما آقایانی است که در رأس امور هستید و چنانچه همت نگمارید چه بسا که ما قدم را به واپس برداریم.» (۴۷)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: شایسته‌سالاری، وجدان‌کاری، رسیدگی سریع به امور مردم، فسادزدایی، جلوگیری از برخورد تکلیفی با مردم، پرهیز از تشریفات و کاغذبازی. (۴۸)

د. امام خمینی و ارزش‌های فرهنگی

امام خمینی با استناد به تعالیم عالی‌ه اسلام و بر اساس اندیشه دینی، اساس جامعه را در فرهنگ آن می‌داند و ضمن پذیرش نیازهای مادی و اقتصادی به عنوان یکی از ابعاد وجودی انسان، نقش فرهنگ را تعیین‌کننده، و امور دیگر را تابعی از آن می‌شناسد: «بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد.» (۴۹)

استقلال فکری و فرهنگی: امام خمینی علیه السلام «استقلال» را یکی از مهم‌ترین اصول و محورهای برنامه‌ریزی توسعه، و وابستگی و سلطه فرهنگی را اساسی‌ترین علت عقب‌ماندگی کشورهای جهان سوم می‌دانستند. ایشان بارها و بارها درباره آن به ملت‌های درینند، بخصوص مسلمانان، هشدار دادند. (۵۰)

از منظر امام راحل، بالاترین وابستگی، وابستگی فکری و فرهنگی است که خود زمینه‌ساز سایر وابستگی‌های اقتصادی و فرهنگی می‌شود. از منظر امام خمینی، مهم‌ترین راه دستیابی به استقلال فرهنگی از دو طریق می‌باشد:

به نیازهای اساسی افراد، توزیع برابر منابع، تعدیل ثروت، از بین رفتن تبعیض، یکسانی در برابر قانون، رعایت مصالح عمومی، و حمایت از همه اقشار جامعه با اولویت نیازمندان. **مردم‌گرایی و حمایت از محرومان (گرایش به توده‌های مردم محروم و حمایت از آنان):** از بررسی سخنرانی‌ها، پیام‌ها و توصیه‌های امام راحل استفاده می‌شود که مسئله خدمت‌گزاری به توده‌های مردم جامعه، یکی از اهداف بزرگ او بوده که همواره بدان تأکید داشت. ایشان معتقد بود حکومت‌ها باید تابع توده‌های مردم و خدمتگزار آنها باشند نه حاکم آنها. به عبارتی، حکومت حق مردم است و وظیفه حکومت‌ها فقط خدمت‌رسانی به ملت است. (۴۳)

«ما طرفدار ضعفا و مستضعفین هستیم و می‌خواهیم اینها زندگی [راحتی داشته باشند.]» (۴۴)

این مؤلفه با معرف‌های زیر عملیاتی شده است: توجه به مفاهیمی از قبیل ملت، امت، خلق و توده‌های مردم و لزوم خدمت‌گزاری به آنان، توجه به کارگران و کشاورزان، توجه به کارمندان، و حمایت از طبقات ضعیف و آسیب‌پذیر جامعه.

وحدت عمومی: وحدت نیز یکی از ارزش‌های مهمی است که امام خمینی همواره آن را از جنبه‌های گوناگون مورد توجه قرار می‌دهند. ایشان در تعریف وحدت می‌گویند: «وحدت همان چیزی است که در قرآن کریم درباره آن سفارش شده است و ائمه اطهار علیهم السلام مسلمین را به آن دعوت کرده‌اند و اصولاً دعوت به اسلام دعوت به وحدت است.» (۴۵)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: وحدت حوزه و دانشگاه، وحدت احزاب، وحدت اقشار اجتماعی، وحدت اقوام و توجه به مفاهیمی از قبیل برادری، همبستگی و انسجام و وفاق اجتماعی. (۴۶)

اصلاح نظام اداری و مدیریتی صحیح و کارآمد: امام خمینی در لابه‌لای سخنان خود، با تأکید بر این مطلب که دولت برای بالا بردن رشد کارآمدی خویش نیازمند اصلاح

۱. تقویت خودباوری و حفظ کرامت افراد: امام خمینی در آثار خود در همین زمینه، تأکید فراوانی بر حفظ کرامت و شخصیت افراد جامعه دارند و بالاترین صدمه را صدمه شخصیتی می‌دانند. (۵۱)

۲. احیای هویت دینی و ملی: امام خمینی شناخت و احیای هویت را رمز استقلال و قدرت کشور (۵۲) و مانعی در راه گسترش سلطه قدرت‌های جهانی دانسته، همواره تأکید می‌کردند: «هیچ نحو استقلالی حاصل نمی‌شود، الا اینکه ما خودمان را بشناسیم.» (۵۳)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: از خودبیگانگی فرهنگی، استعمار فرهنگی، فرهنگ استعماری، سلطه فرهنگی، فرهنگ سلطه، استقلال فرهنگی، تحول فرهنگی و استقلال فکری، حفظ کرامت و شخصیت افراد جامعه، تقویت خودباوری و اعتماد به نفس، احیای هویت دینی و ملی. (۵۴)

توسعه علمی و فرهنگی: امام خمینی برای نهادهایی مانند دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی، مدارس و... که علم را توسعه می‌دهند، اهمیت زیادی قایل هستند و بخش عمده‌ای از آثار ایشان، اختصاص به مراکز مذکور دارد. «باید چه طبقه جوان روحانی و چه دانشگاهی، با کمال جدیت به تحصیل علم، هریک در محیط خود ادامه دهند.» (۵۵)

امام خمینی بر نقش مطبوعات در رشد و آگاهی عمومی تأکید زیادی دارند: «در باب نشریات، خودتان می‌دانید که نقش نشریات در هر کشوری از همه چیز بالاتر است. روزنامه‌ها و مجلات می‌توانند که یک کشوری را رشد بدهند و هدایت بدهند به راهی که صلاح کشور است و می‌توانند بعکس عمل بکنند.» (۵۶)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: مخالفت با جهل، جمود و تحجر، استفاده از وسایل ارتباط جمعی برای بسط آگاهی و توسعه دانش، گسترش سوادآموزی، گسترش آموزش و پرورش، و دعوت و

تشویق به فراگیری علم و تخصص. (۵۷)

حاکمیت و بسط ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در جامعه: امام خمینی علیه السلام از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب را احیای مجدد اسلام و آشکار شدن نقش دین در تحرک دادن به اجتماع، ایجاد تحول روحی در مردم از مادیات به معنویت و ایجاد دگرگونی در ارزش‌ها می‌داند. (۵۸)

این مؤلفه با معرفت‌های زیر عملیاتی شده است: دوری از فرهنگ مبتذل غربی، ساده‌زیستی، قناعت، جلوگیری از فساد اخلاقی و فحشا در جامعه، گسترش اخلاق دینی، دوری از خوی اشرافی‌گری و...

ه. امام خمینی و ارزش‌های اقتصادی

توسعه صنعتی و کشاورزی: امام خمینی اصولاً به اقتصاد به عنوان حوزه عملی و عرفی که معیشت و زندگانی مادی مردمان را تأمین می‌کند، همواره به دیده اهمیت نگریسته است. این نکته از تأکید ایشان بر برخی شاخص‌های مهمی نظیر اهمیت کشاورزی، ارزش کار و کارگر، رفاه عمومی، فقرزدایی، محرومیت‌زدایی، رسیدگی به مسکن و معیشت مستضعفان، خودکفایی در صنعت و... مشخص است. از این رو، توسعه اقتصادی (فرایندی که طی آن، در سطح زندگی مادی مردم تحول مثبت پدید می‌آید)، نیز مورد توجه ایشان بوده و به آن بهای زیادی داده‌اند.

برای نمونه، امام راحل، صاحبان ثروت و سرمایه را برای به کارگیری سرمایه خویش در فعالیت‌های اقتصادی فراخوانده و بر نقش دولت در توسعه اقتصادی از زوایای مختلف توجه دارند: برنامه‌ریزی در جهت رفاه متناسب با وضع عامه مردم... تشویق به تولیدات داخلی و برنامه‌ریزی در جهت توسعه صادرات و گسترش مادی صدور کالا و خروج از تکیه به صادرات نفت و نیز آزادی واردات و صادرات و به طور کلی تجارت براساس قانون و با نظارت دولت در نوع و قیمت... و توسعه حضور

مردم در کشاورزی و صنعت و تجارت و بازسازی شهرهای تخریب‌شده و شکستن طلسم انحصار در تجارت داخل و خارج به افراد خاص متمکن و مرفه و بسط آن به توده‌های مردم و جامعه. (۵۹)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: رشد و توسعه صنعتی، توسعه کشاورزی، توسعه تجارت، توسعه بنگاه‌های اقتصادی، و رشد سرمایه‌گذاری. (۶۰)

استقلال و خودکفایی اقتصادی: امام علیه السلام با وقوف به اینکه توسعه اقتصادی نیازمند فناوری جدید است و فناوری جدید در اختیار جوامع غربی است، نگران چگونگی دستیابی به فناوری است، به گونه‌ای که انتقال فناوری موجب وابستگی نگردد. از این‌رو، بخش عمده‌ای از سخنان ایشان در حوزه فرهنگ و اقتصاد، در نکوهش وابستگی، و دعوت به خودباوری و اتکا به خود ایراد شده است: «در خصوص صنعتی کردن مملکت، ماکاملاً با این امر موافقیم، ولی ما خواستار یک صنعت ملی و مستقل هستیم که در اقتصاد مملکت ادغام شده و همراه با کشاورزی در خدمت مردم قرار گیرد، نه یک صنعت وابسته به خارجه.» (۶۱)

این مؤلفه با معرفی‌های زیر عملیاتی شده است: خودکفایی کشاورزی و صنعتی، ایجاد مراکز عمرانی، افزایش تولید انرژی، بالا رفتن ذخایر ارزی مملکت از طریق به کار گرفتن صحیح ارز حاصل از فروش نفت، و راه‌اندازی کارخانه‌ها. (۶۲)

عدالت اقتصادی (توزیع عادلانه ثروت با اولویت دادن به محرومان): یکی دیگر از نگرانی‌های امام راحل در زمینه توسعه اقتصادی، «عدالت اجتماعی» است. ایشان توسعه اقتصادی را همراه با عدالت اجتماعی و در صورتی که نتایج مثبت توسعه اقتصادی اقشار وسیعی از جامعه را تحت تأثیر قرار دهد و معیشت آنان را بهبود ببخشد، می‌پذیرد. از نظر امام راحل، توسعه اقتصادی که طی آن

اکثریت بزرگی محروم و فقیر باشند و اقلیتی ناچیز برخوردار، مورد قبول نیست. بنابراین، ایشان عدالت اجتماعی را لازمه و شرط یک اقتصاد سالم می‌دانند: «... بلکه اسلام یک رژیم معتدل با شناخت مالکیت و احترام به آن به نحو محدود در پیدا شدن مالکیت و مصرف که اگر به حق به آن عمل شود، چرخ‌های اقتصاد سالم به راه می‌افتد و عدالت اجتماعی که لازمه یک رژیم سالم است تحقق می‌یابد.» (۶۳)

این مؤلفه با معرفی‌های زیر عملیاتی شده است: رفاه در توزیع، رفاه‌دربرابری، توزیع یکسان منابع، عدالت در توزیع و توسعه رفاه برای همه اقشار اجتماعی با اولویت محرومان. (۶۴)

ایجاد رفاه و کاهش فقر: یکی از مذموم‌ترین پدیده‌های اجتماعی نزد امام علیه السلام «فقر» است که به اشکال مختلف درباره آن و لزوم برخورد با آن سخن گفته‌اند. ایشان فقر را یکی از علل اجتماعی انقلاب می‌دانند و یکی از اهداف ایشان در مبارزه با رژیم شاه، رفع فقر و بدبختی اقتصادی از جامعه بود. در همین رابطه، پس از ذکر چگونگی تقسیم جامعه به دو گروه «اقلیت برخوردار و مرفه» و «اکثریت گرسنه و محروم»، می‌گویند: «ما وظیفه داریم مردم مظلوم و محروم را نجات دهیم.» (۶۵)

این مؤلفه با معرفی‌های زیر عملیاتی شده است: افزایش رشد سرانه، رشد بهداشت عمومی، رشد اشتغال، ایجاد امکانات خدماتی، رفاهی، ورزشی و تفریحی.

تعاون و مشارکت اقتصادی: امام خمینی که آزادی و استقلال افراد، رشد و شکوفایی اقتصاد کشور و امکان خدمت بیشتر به محرومان را در گرو مشارکت و بسیج مردم می‌دانست، دولت‌سالاری و عدم مشارکت مردم در امور اقتصادی را به عنوان تجربه شکست‌خورده و بیماری مهلک تعبیر می‌کردند: «دولت چنانچه کراً تذکر داده‌ام، بی‌شکرت ملت و توسعه بخش‌های خصوصی جوشیده از طبقات محروم مردم و همکاری با طبقات مختلف مردم

با شکست مواجه خواهد شد.» (۶۶)

مهم‌ترین ابعاد این مؤلفه از نظر امام خمینی عبارتند از: تعاون، همکاری اقتصادی، شرکت‌های تعاونی، همکاری صنعتی و همیاری اقتصادی.

اصلاح اقتصادی و مبارزه با رانت‌خواری و مفاسد اقتصادی: امام خمینی در مصاحبه‌های خود در مورد ویژگی‌های اقتصاد اسلامی، به رسیدگی به اموال سرمایه‌داران و غارتگران اموال عمومی اشاره و به بازپس‌گیری حق مردم تأکید نمودند و خواستار بررسی سرمایه‌شان شدند. (۶۷) ایشان در مورد مفاسد اقتصادی از جمله ربا اشاره نموده و حاکمیت ربا در بازار اموال حاکمیت طاغوت دانستند. (۶۸) این مؤلفه با معرف‌هایی همچون مبارزه با رانت‌خواری، مبارزه با رشوه، مبارزه با زراندوزی و کاخ‌نشینی و اسراف، و صرفه‌جویی در امور اقتصادی عملیاتی شده است.

بررسی نتایج مربوط به سؤال دوم: ارزش‌های

انقلاب اسلامی در سخنان هاشمی رفسنجانی

جدول شماره ۱: تجزیه و تحلیل ارزش‌های انقلاب اسلامی در

محتوای سخنان هاشمی رفسنجانی

ردیف	زیرمقوله	فراوانی	درصد
۱	ارزش‌های سیاسی	۱۳۲	۱۳
۲	ارزش‌های سیاست خارجی	۱۷۳	۱۷/۵
۳	ارزش‌های اجتماعی	۹۸	۱۰
۴	ارزش‌های اقتصادی	۴۶۰	۴۶/۵
۵	ارزش‌های فرهنگی	۸۸	۹
۶	سایر	۴۰	۴
	جمع	۹۹۱	۱۰۰

چنان‌که جدول بالا نشان می‌دهد، ارزش‌های اقتصادی با ۴۶۰ فراوانی و ۴۶/۵ درصد مضامین از مجموع مضامین گفتارهای هاشمی (۹۹۱ مضمون)، مهم‌ترین هدف و دغدغه ایشان را تشکیل می‌دهد.

در این دوران، می‌توان گفت که با پایان جنگ و آغاز دوران ریاست‌جمهوری هاشمی، مرحله دیگری براساس یکی از ارزش‌های انقلاب و امام خمینی علیه‌السلام به نام «گفتمان سازندگی» شروع می‌شود که ارزش حاکم بر این دوران حرکت به سمت و سوی رشد و توسعه ارزش‌های اقتصادی برای تأمین منافع ملی است و این مسئله به کانون گفتاری ایشان تبدیل شد. مرکز ثقل توجه و اندیشه هاشمی، لزوم پرداختن دقیق به مشکلات اقتصادی و بهره‌گیری از منابع غنی کشور برای توسعه اقتصادی آن بود. بنابراین، مهم‌ترین دغدغه و مسئله اجتماعی ایشان، فقر و عقب‌ماندگی است. هدف هاشمی، رسیدن به وضعیت مطلوب رفاه و توسعه اقتصادی از طریق برنامه‌ها و سیاست‌های افزایش تولید و عمران و سیاست‌های تعدیل و خصوصی‌سازی می‌باشد. وضعیت آسیبی در نظر ایشان، زمانی است که فقر، میزان پایین تولید و عقب‌ماندگی اقتصادی گریبانگیر کشور شود و در مقابل، وضعیت مطلوب در ذهن ایشان زمانی است که تولید و سرمایه‌گذاری بیشتر، سرلوحه سیاست‌های دولت قرار گیرد و آبادانی، رفاه، وفور و سازندگی در جامعه حاصل شود و جامعه‌ای آباد و ثروتمند به وجود آید.

اولویت دوم ارزش‌های چندگانه انقلاب و امام علیه‌السلام در اندیشه هاشمی، مقوله ارزش‌های سیاست خارجی با ۱۷۳ فراوانی و ۱۷/۵ درصد می‌باشد. از بین زیرمقولات ارزش‌های سیاست خارجی، پایبندی بر روابط و قراردادهای بر اساس احترام متقابل و عدم مداخله با ۲۲ درصد فراوانی در مرتبه اول، تأکید بر نفی سیبیل و نفی سلطه بیگانگان با ۱۸ درصد، ایجاد فضای مناسب و مسالمت‌آمیز در روابط بین‌الملل با ۱۶ درصد و دفاع از تمامیت ارضی با ۱۱ درصد فراوانی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

مشارکت را از طریق گرایش‌های فرهنگی و اقتصادی جدید خود تشدید و تقویت می‌کرد.

همان‌گونه که در جدول (۱) مشهود است، ارزش‌های اجتماعی با ۹۸ فراوانی و ۱۰ درصد از مجموع مضامین، در مرتبه چهارم قرار دارد. توزیع زیرمقوله‌های ارزش اجتماعی بدین‌گونه است: عدالت‌گرایی و رفع تبعیض با ۴۶ درصد فراوانی در اولویت اول؛ مردم‌گرایی و حمایت از توده‌های محروم با ۳۳ درصد فراوانی در مرتبه دوم؛ وحدت عمومی با ۱۱ درصد فراوانی در مرتبه سوم؛ و زیرمقوله نظام اداری و مدیریتی صحیح و کارآمد با ۱۰ درصد فراوانی در مرتبه آخر قرار دارد.

گفتمان ارزش‌های اجتماعی و از جمله عدالت، متناسب با توسعه و ارزش‌های اقتصادی تعریف شد و رفاه اقتصادی و توسعه نشانه‌ای از نزدیک شدن به مفهوم عدالت معنا گردید. به همین دلیل، روی سخن هاشمی با صاحبان سرمایه و بخش بالای هرم جامعه به جای مردم بود. اعتقاد هاشمی بر این بود که در سایه افزایش حجم سرمایه است که عدالت به معنای بهره‌مندی همه اقشار جامعه از قدرت اقتصادی و کاهش فقر فراهم می‌شود.

ارزش‌های فرهنگی و معنوی نیز با ۸۸ فراوانی و ۹ درصد در مرتبه آخر اولویت ارزشی ایشان قرار دارد. توزیع مقولات ارزش‌ها در گفتارهای هاشمی بدین ترتیب است: گسترش و عمومیت بخشیدن به دانش و سطح آگاهی‌های عمومی (توسعه علمی و فرهنگی) با ۴۲ درصد، پرهیز از غرب‌گرایی و جایگزینی ارزش‌های اسلامی در جامعه (ارزش‌گرایی) با ۳۷/۵ درصد و مقوله استقلال فرهنگی و احیای هویت با ۲۰/۵ درصد.

از تجزیه و تحلیل یافته‌ها چنین برمی‌آید که هاشمی در رویکرد فرهنگی خود هم، متأثر از دیدگاه غالب توسعه اقتصادی است؛ بدین ترتیب که به توسعه علمی و

از تجزیه و تحلیل این مؤلفه در دوره هاشمی، می‌توان توجه به منافع ملی و ترتیبات منطقه‌ای و پرهیز از هرگونه تنش در قالب سیاست عادی‌سازی و گسترش روابط با کشورهای جهان و سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای را مورد بررسی قرار داد، به گونه‌ای که زیرمقوله پایداری به روابط و قراردادهای بر اساس احترام متقابل در اولویت اول، و مقوله ایجاد فضای مناسب و مسالمت‌آمیز در روابط بین‌الملل در اولویت سوم سیاست خارجی ایشان قرار دارد. این تغییر ضمن اینکه در شعارهای مطرح‌شده در آن مقطع زمانی در مورد صدور انقلاب و ارزش‌های اسلامی قابل مشاهده است، در موضع‌گیری‌های هاشمی در قبال حوادث دنیا و به ویژه کشورهای اسلامی نیز هویداست.

اولویت سوم هاشمی از بین اهداف چندگانه انقلاب، مقوله ارزش‌های سیاسی با ۱۳۲ فراوانی و ۱۳ درصد می‌باشد. توزیع زیرمقوله‌های ارزش سیاسی در گفتمان هاشمی بدین ترتیب است: زیرمقوله قانون و قانون‌گرایی با ۳۲/۵ در مرتبه اول؛ آزادی با ۲۹ درصد فراوانی در مرتبه دوم؛ مردم‌سالاری دینی و گسترش حق مشارکت با ۲۵ درصد فراوانی در مرتبه سوم؛ و مقوله امنیت با ۱۳/۵ درصد فراوانی در مرتبه آخر اهمیت قرار دارد. نتیجه تجزیه و تحلیل یافته‌ها این است که گرچه هاشمی در رابطه با ارزش‌های سیاسی، از جمله مقوله آزادی و آزادی احزاب برای شرکت در انتخابات، اهمیت قایل بود، ولی در ارائه و توضیح برنامه‌های کلان خود از جمله در برنامه اول و دوم توسعه کشور، فصلی به نوسازی و ارزش‌های سیاسی اختصاص نداد و در برنامه‌ها، صرفاً رشد و توسعه اقتصادی و به تبع آن مشارکت اقتصادی آن‌هم در سطح اجرایی را دنبال می‌کرد که به گونه‌ای تک‌بعدی و فاقد جامعیت و نگرش همه‌جانبه به مسئله توسعه ارزش‌ها بود. به همین دلیل، برخی زمینه‌های بحران

فنی و گسترش مراکز آموزشی در راستای تربیت نیروی متخصص و کارآزموده بهای زیادی قایل است.

بررسی نتایج مربوط به سؤال سوم: ارزش‌های انقلاب اسلامی در سخنان خاتمی

جدول شماره ۲: تجزیه و تحلیل ارزش‌های انقلاب اسلامی در

محتوای سخنان محمد خاتمی

ردیف	زیرمقوله	فراوانی	درصد
۱	ارزش‌های سیاسی	۳۷۷	۳۸
۲	ارزش‌های سیاست خارجی	۱۱۰	۱۱
۳	ارزش‌های اجتماعی	۱۰۸	۱۱
۴	ارزش‌های اقتصادی	۲۱۳	۲۱
۵	ارزش‌های فرهنگی	۱۲۴	۱۲
۶	سایر	۶۶	۷
	جمع	۹۹۸	۱۰۰

در تحلیل محتوای سخنرانی‌های خاتمی، چنان‌که جدول بالا نشان می‌دهد، رویکرد و گفتمان حاکم از بین ارزش‌های انقلاب اسلامی برآمده از گفتمان امام خمینی (ره)، توسعه ارزش‌های سیاسی می‌باشد؛ بدین صورت که بیشترین تأکیدات بر روی شاخصه‌هایی همچون گسترش آزادی‌های قانونی، مردم‌سالاری دینی، قانون‌گرایی و حق مشارکت سیاسی، از جمله حق رأی و... می‌باشد. از مجموع مضامین گفتارهای ایشان (۹۹۸ مضمون)، ۳۷۷ فراوانی، یعنی ۳۸ درصد مضامین، به مقوله ارزش‌های سیاسی اختصاص دارد که مرتبه اول و مهم‌ترین هدف ایشان را تشکیل می‌دهد (جدول شماره ۲). به این ترتیب، می‌توان گفت که مهم‌ترین ارزش از نظر خاتمی، ارزش‌های سیاسی می‌باشد. وی به تقدم توسعه ارزش‌های سیاسی بر توسعه اقتصادی دست‌کم در عرصه عمل اعتقاد دارد. وضعیت آسیبی در نظر ایشان، زمانی است که وجهه مردم‌سالارانه نظام، لطمه خورده و بحران

مشارکت و عدم آزادی به وجود آید. در تحلیل محتوای صحبت‌های خاتمی، چنان‌که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، ارزش‌های اقتصادی با ۲۱۳ فراوانی و ۲۱ درصد، در اولویت دوم اهداف ایشان قرار دارند. از بین زیرمقولات ارزش‌های اقتصادی، توسعه صنعتی و کشاورزی با ۳۷ درصد فراوانی در مرتبه اول، ایجاد رفاه و امحای فقر با ۲۸ درصد، تعاون و مشارکت اقتصادی با ۱۲ درصد و استقلال و خودکفایی اقتصادی با ۱۱ درصد فراوانی و مقوله‌های عدالت اقتصادی و مبارزه با مفاسد اقتصادی هرکدام با ۶ درصد فراوانی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

سیاست‌های اقتصادی خاتمی نیز دست‌کم در عرصه گفتار تا حد زیادی ادامه سیاست‌های هاشمی است. از منظر خاتمی، ارزش‌های اقتصادی و توسعه لوازم آن یک‌جانبه نیست. وی معتقد است که لازمه توسعه اقتصادی، توسعه علمی، سیاسی و فرهنگی است؛ به عبارتی، ابعاد مختلف توسعه را لازم و ملزوم یکدیگر می‌گیرد. ایشان در باب مشکلات اقتصادی با اشاره به برنامه‌هایی که بتواند هزینه‌های جاری کشور را کاهش دهد، بر کاستن از تصدی دولت و از بین بردن انحصارات اقتصادی و نیز لزوم جذب سرمایه، در چارچوب طرح سامان‌دهی اقتصادی تأکید می‌کند.

بعد ارزش‌های فرهنگی و معنوی نیز با ۱۲۴ فراوانی و ۱۲ درصد در مرتبه سوم اولویت ارزشی ایشان قرار دارد. توزیع زیرمقولات این ارزش‌های فرهنگی بدین ترتیب است: گسترش و عمومیت بخشیدن به دانش و سطح آگاهی‌های عمومی (توسعه علمی و فرهنگی) با ۴۲ درصد در رتبه اول؛ پرهیز از غرب‌گرایی، و بسط ارزش‌های اسلامی در جامعه (ارزش‌گرایی) با ۳۵ درصد در رتبه دوم و استقلال فرهنگی و احیای هویت با ۲۳

درصد در مرتبه سوم قرار دارد.

در زمینه ارزش‌های اجتماعی، تلاش و تأکید بیش از حد خاتمی بر مسائل سیاسی باعث شد که دست‌کم در عرصه گفتار توجه کافی به ارزش‌های اجتماعی، از جمله عدالت اجتماعی و توجه به محرومان صورت نگیرد، به گونه‌ای که ارزش‌های اجتماعی در گفتارهای خاتمی با ۱۰۸ فراوانی و ۱۱ درصد از مجموع مضامین، در مرتبه چهارم قرار دارد. در مورد زیرمقوله‌های ارزش‌های اجتماعی، عدالت‌گرایی و رفع تبعیض با ۳۶ درصد فراوانی در اولویت اول اهداف ایشان قرار دارند. زیرمقوله مردم‌گرایی و حمایت از توده‌های محروم با ۳۴ درصد فراوانی در مرتبه دوم؛ وحدت عمومی با ۱۶ درصد فراوانی در مرتبه سوم و زیرمقوله نظام اداری و مدیریتی صحیح و کارآمد با ۱۴ درصد فراوانی در مرتبه آخر قرار دارد.

همان‌گونه که از جدول ۲ برمی‌آید، خاتمی در راستای ارزش غالب خود، یعنی توسعه ارزش‌های سیاسی و از جمله آن آزادی بیان و آزادی اندیشه، به آگاهی‌بخشی همه مردم برای شناختن حقوق مدنی و سیاسی خود اهمیت ویژه‌ای قایل است. به همین دلیل، اولویت ارزشی ایشان توسعه فرهنگی و علمی، از جمله توسعه کمی و کیفی مطبوعات در راستای بازشدن فضای فرهنگی کشور است. در همین زمینه، خاتمی وظیفه مهم رسانه‌ها و مطبوعات را آگاهی‌بخشی ذکر می‌کند.

در تحلیل محتوای گفتارهای خاتمی ارزش‌های سیاست خارجی با ۱۱۰ فراوانی و ۱۱ درصد، در مرتبه چهارم قرار دارد. از بین زیرمقولات ارزش‌های سیاست خارجی، مقوله ایجاد فضای مناسب و مسالمت‌آمیز در روابط بین‌الملل با ۲۳ درصد فراوانی در رتبه اول؛ پایداری به روابط قراردادهای بر اساس احترام متقابل و عدم مداخله با ۱۹ درصد فراوانی در مرتبه دوم؛ تأکید بر نفی سبیل و نفی سلطه بیگانگان با ۱۸ درصد، استقلال سیاسی با ۱۴ درصد فراوانی و نفی ظلم و حمایت از مظلومان با ۱۳ درصد در رتبه‌های بعدی قرار دارند. مطلبی که از تجزیه و تحلیل یافته‌های ایشان در این مقوله به دست می‌آید این است که خاتمی اصول سیاست خارجی خود را بر مبنای اصل تنش‌زدایی و همزیستی و ایجاد فضای مسالمت‌آمیز بر مبنای گفت‌وگوی تمدن‌ها و تساوی فرهنگ‌ها استوار ساخت و معتقد بود: این سیاست موجب تأمین، تقویت، توسعه و تثبیت امنیت ملی و منافع ملی می‌شود و سبب خواهد شد هزینه اداره کشور به حداقل برسد. ایشان بر مبنای این سیاست، خواستار ایجاد رابطه با همه کشورهای بر اساس احترام متقابل در عین حفظ استقلال و منافع ملی شد که این زیرمقوله در اولویت دوم اهدافش قرار دارد.

بررسی نتایج مربوط به سؤال چهارم: ارزش‌های

انقلاب اسلامی در سخنان احمدی‌نژاد

جدول شماره ۳: تجزیه و تحلیل ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای سخنان احمدی‌نژاد

ردیف	زیرمقوله	فراوانی	درصد
۱	ارزش‌های سیاسی	۸۵	۸
۲	ارزش‌های سیاست خارجی	۲۱۷	۲۱
۳	ارزش‌های اجتماعی	۳۴۷	۳۴
۴	ارزش‌های اقتصادی	۲۳۶	۲۳
۵	ارزش‌های فرهنگی	۱۲۸	۱۳
۶	سایر	۷	۱
	جمع	۱۰۲۰	۱۰۰

در تحلیل محتوای سخنرانی‌های احمدی‌نژاد، مقوله ارزش‌های اجتماعی، اولین اولویت ایشان از بین ارزش‌های چندگانه انقلاب و امام علیه السلام بوده است و بیشترین تأکیدات ایشان بر روی شاخصه‌های

بناگاه‌های دولتی و واگذاری آن به اقشار محروم و دهک‌های پایین درآمدی را برمی‌گزیند. وی معتقد است: به رغم توسعه اقتصادی و صنعتی صورت گرفته در دهه‌های اخیر، ساختار اقتصادی کشور بیمار است و باید اصلاح شود. به همین دلیل، احمدی‌نژاد محورهای هفت‌گانه تحول اقتصادی را بر مبنای تحول در نظام بهره‌وری، نظام بانکی، نحوه توزیع کالا و خدمات، قوانین گمرکی، نظام مالیاتی و هدفمند کردن یارانه‌ها قرار می‌دهد.

ارزش‌های سیاست خارجی در گفتارهای احمدی‌نژاد با ۲۱۷ فراوانی و ۲۱ درصد در اولویت سوم اهداف ایشان قرار دارد. اولویت زیرمقوله‌های ارزش سیاست خارجی در گفتارهای احمدی‌نژاد به شرح زیر است: تأکید بر نفی سبیل و نفی سلطه بیگانگان با ۲۸ درصد؛ پایبندی به روابط و قراردادهای بر اساس احترام متقابل و عدم مداخله با ۱۹ درصد؛ ایجاد فضای مناسب در روابط بین‌الملل با ۱۳ درصد، نفی ظلم و حمایت از مظلومان با ۱۱ درصد، دفاع از کیان اسلام و وحدت مسلمانان با ۸ درصد؛ صدور انقلاب و گسترش ارزش‌های انقلابی با ۸ درصد؛ استقلال سیاسی با ۷ درصد؛ و حفظ و دفاع از تمامیت ارضی با ۶ درصد فراوانی.

از تجزیه و تحلیل جدول فوق به این نتیجه می‌رسیم که احمدی‌نژاد با نقد سیاست خارجی دولت‌های قبلی، سیاست خارجی دولت خود را فعال و مثبت، تهاجمی و قرار گرفتن در جایگاه مدعی، نه متهم در نظام بین‌الملل نام می‌برد.

مقوله ارزش‌های فرهنگی و معنوی با ۱۲۴ فراوانی و ۱۳ درصد در اولویت چهارم اهداف ایشان قرار دارد. زیرمقولات ارزش فرهنگی در گفتار احمدی‌نژاد بدین ترتیب است: حاکمیت و بسط ارزش‌های اسلامی در جامعه (ارزش‌گرایی) ۴۲ درصد؛ استقلال فرهنگی و احیای

عدالت‌گرایی و رفع تبعیض، مردم‌گرایی و حمایت از محرومان، خدمت‌رسانی به توده‌های مردم و غیره می‌باشد. از مجموع مضامین گفتارهای احمدی‌نژاد (۱۰۲۰ مضمون)، ۳۴۷ فراوانی، یعنی ۳۴ درصد مضامین، به مقوله ارزش‌های اجتماعی اختصاص دارد که مرتبه اول و مهم‌ترین هدف ایشان را تشکیل می‌دهد (جدول شماره ۳). به این ترتیب، می‌توان گفت که مهم‌ترین ارزش از نظر احمدی‌نژاد، ارزش‌های اجتماعی می‌باشد.

در تحلیل محتوای صحبت‌های احمدی‌نژاد، چنان‌که جدول فوق نمایانگر است، ارزش‌های اقتصادی با ۲۳۶ فراوانی و ۲۳ درصد، در اولویت دوم اهداف ایشان قرار دارند. توزیع زیرمقولات ارزش‌های اقتصادی بدین شرح می‌باشد: توسعه صنعتی و کشاورزی با ۲۷ درصد فراوانی در مرتبه اول؛ ایجاد رفاه و امحای فقر با ۲۲ درصد در مرتبه دوم؛ عدالت اقتصادی با ۱۷ درصد در مرتبه سوم؛ تعاون و مشارکت اقتصادی با ۱۶ درصد در مرتبه چهارم؛ مقوله مبارزه با مفاسد اقتصادی با ۱۲ درصد فراوانی در رتبه پنجم و استقلال و خودکفایی اقتصادی با ۶ درصد فراوانی در رتبه آخر اهمیت قرار دارند.

با تحلیل یافته‌های این ارزش‌ها می‌توان گفت که احمدی‌نژاد با نقد توسعه اقتصادی دولت‌های پیشین که در پیشبرد سیاست دولت حداقلی و خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی دست امداد به سوی سرمایه‌داران و شرکت‌های بزرگ دراز کرده بودند، معتقد است: باید توسعه اقتصادی و روند خصوصی‌سازی در آن به جای واگذاری شرکت‌های دولتی به فرد یا افراد خاص، به شکل توزیع این شرکت‌ها به صورت‌های مختلف بین عامه مردم پیگیری شود. به همین دلیل، ایشان راه‌کارهایی همچون توزیع سهام عدالت، حمایت از بناگاه‌های کوچک و زودبازده، محدود کردن سرمایه‌گذاری

از تجزیه و تحلیل یافته‌ها چنین به نظر می‌رسد که مسئولان دولت‌ها به دلایل مختلف داخلی و خارجی، ارزش‌های انقلابی‌شان متفاوت از یکدیگر بوده است، ولی در گفتمان ایدئولوژیک امام علیه السلام، نشان داده شده است که این نظرات در یک رابطه اکامالی قرار دارند و تأکید بر هر یک از ارزش‌ها به معنای نفی مطلق دیگری نیست.

تفاوت‌های این سه دولت و گفتمان‌های آنان بدین شرح است: در زمینه ارزش‌های سیاسی و توسعه لوازم آن، از قبیل توسعه آزادی‌ها، تکرار احزاب و گروه‌های سیاسی، مردم‌سالاری دینی و گسترش حق مشارکت سیاسی گفتمان خاتمی در مقایسه با دو گفتمان دیگر غلبه بیشتری دارد، به گونه‌ای که در گفتمان خاتمی از مجموع مضامین، ۳۸ درصد آن، به مسئله توسعه ارزش‌های سیاسی اختصاص دارد، اما در گفتمان هاشمی این مجموع به ۱۳ درصد می‌رسد و در گفتمان احمدی‌نژاد به ۸ درصد.

در زمینه ارزش‌های سیاست خارجی، گفتمان احمدی‌نژاد نسبت به گفتمان امام علیه السلام قرابت بیشتری دارد. در بعد زمینه‌های این سیاست خارجی، دولت هاشمی با دولت خاتمی هر دو در راستای تنش‌زدایی، بهبود و گسترش تعاملات، ایجاد فضای مناسب در فضای بین‌الملل، در رأس برنامه‌هایشان قرار دارد، اما در گفتمان احمدی‌نژاد سیاست خارجی تهاجمی و قرار گرفتن در جایگاه مدعی در نظام بین‌الملل اهمیت می‌یابد.

همان‌گونه که جدول شماره ۴ نشان می‌دهد، ارزش‌های اجتماعی و توسعه لوازم آن از قبیل عدالت‌گرایی، رفع تبعیض، خدمت‌رسانی به توده‌های مردم و... در گفتمان احمدی‌نژاد در مقایسه با گفتارهای دو رئیس‌جمهور دیگر اهمیت بیشتری دارد. در زمینه ارزش‌های اقتصادی، گفتارهای هاشمی در مقایسه با دو گفتمان دیگر مورد توجه بیشتری قرار دارد، به طوری که

هویت ۳۲ درصد؛ گسترش و عمومیت بخشیدن به دانش و سطح آگاهی‌های عمومی (توسعه علمی و فرهنگی) ۲۶ درصد. ارزش‌های سیاسی در بین مقولات ارزش‌ها دارای کمترین فراوانی می‌باشد، به گونه‌ای که با ۸۵ فراوانی و مجموع ۸ درصد در اولویت آخر اهداف ایشان قرار دارد. زیرمقوله‌های ارزش سیاسی در گفتمان احمدی‌نژاد به ترتیب اولویت زیر می‌باشد: آزادی با ۴۳ درصد فراوانی؛ مردم‌سالاری و گسترش حق مشارکت سیاسی با ۲۶ درصد فراوانی؛ قانون و قانون‌گرایی با ۲۵ درصد فراوانی؛ و زیرمقوله امنیت با ۶ درصد فراوانی.

از تجزیه تحلیل مقوله سیاسی، این‌گونه استنباط می‌گردد که ایشان جمهوری اسلامی را به دلیل برگزاری ۲۷ انتخابات در سال‌های گذشته، نمادی از مردم‌سالاری حقیقی و نظامی کاملاً مردمی، و آزادی موجود در آن را آزادی بی‌ظنری توصیف می‌نماید. احمدی‌نژاد احزاب را ساخته و پرداخته افراد نفوذدار دانسته و انحراف صورت‌گرفته در مدیریت دولت‌های گذشته را به دلیل اصالت دادن افراطی به احزاب می‌داند.

چنان‌که در جدول (شماره ۴) مشاهده می‌کنیم، نگاهی تطبیقی به ارزش‌های رؤسای دولت‌های بعد از انقلاب، تفاوت‌ها و شباهت‌های آنان را نمایان می‌سازد:

جدول شماره ۴: مقایسه تطبیقی اهداف و ارزش‌های انقلاب از نقطه نظر رؤسای سه دولت بعد از انقلاب به شکل درصدی

ردیف	مقوله‌ها	هاشمی	خاتمی	احمدی‌نژاد
۱	ارزش‌های سیاسی	۱۳	۳۸	۸
۲	ارزش‌های سیاست خارجی	۱۷/۵	۱۱	۲۱
۳	ارزش‌های اجتماعی	۱۰	۱۱	۳۴
۴	ارزش‌های اقتصادی	۴۶/۵	۲۱	۲۳
۵	ارزش‌های فرهنگی	۹	۱۲	۱۱
۶	سایر	۴	۷	۱
	جمع درصدی	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

نتیجه‌گیری

با مراجعه به تاریخ دو دهه اخیر ایران، می‌توان از وجود چند گفتمان محوری و متفاوت نام برد که در رقابت با همدیگر و دیگر گفتمان‌های رقیب، از حاشیه به مرکز و متن زمینه گفتمانی آمدند و بر اندیشه و عمل دولت‌ها تأثیرات فراوانی گذاشتند. علت آن، تأثیر عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و نیز تأثیر گفتمان‌های فرعی بوده است که زمینه گفتمانی را پیوسته متحول کرده و تأکید عام انقلاب بر تغییر و بازاندیشی، این پویایی مستمر را امکان‌پذیر ساخته است.

اولین گفتمان انقلابی از سال ۶۸ تا اوایل سال ۱۳۷۶ گفتمان «توسعه ارزش‌های اقتصادی و سازندگی» در نقد و نقض و اعتراض به سیاست اقتصاد دولتی وارد صحنه می‌شود که مفسر آن هاشمی رفسنجانی است. این گفتمان خود مولد دومین گفتمان انقلابی از سال‌های ۱۳۷۶ تا اوایل سال ۱۳۸۴ تحت عنوان گفتمان «توسعه ارزش‌های سیاسی» می‌گردد. مفسر گفتمان توسعه ارزش‌های سیاسی، خاتمی است. سومین گفتمان انقلابی گفتمان «توسعه ارزش‌های اجتماعی» با تأکید بر مفهوم عدالت‌گرایی است. این گفتمان بر دو گفتمان پیشین غلبه یافت و آنتی‌تز گفتمان‌های قبلی تلقی گردید که مفسر آن احمدی‌نژاد است. اما چنان‌که مشاهده شد، سیاست‌های اتخاذشده این سه دولت را به طور دقیق با این سه مرحله نمی‌توان از یکدیگر تفکیک کرد و در هر سه مرحله از دوران حاکمیت دولت‌ها، ارزش‌ها به یکدیگر نزدیک و گاه متداخل‌اند؛ یعنی چنان نیست که در دوره گفتمان احمدی‌نژاد از ارزش‌های فرهنگی یا اقتصادی، یا در گفتمان هاشمی از عدالت و آزادی و در دوران توسعه ارزش‌های سیاسی خاتمی از فرهنگ و عدالت یا توسعه اقتصادی هرگز خبری نباشد. نتیجه مقایسه دولت‌ها از بُعد

حدوداً نیمی از مضامین گفتارهای ایشان به این موضوع اختصاص دارد؛ اما در بعد تشریح برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادیشان با گفتمان خاتمی در یک راستا قرار دارد، ولی در گفتمان احمدی‌نژاد سیاست‌ها متفاوت می‌باشد. در بعد ارزش‌های فرهنگی در گفتارهای هر سه رئیس دولت، در صد توجه در مقایسه با ارزش‌های دیگر کمتر است. در زمینه ارزش‌های فرهنگی در هر سه گفتمان رؤسای دولت‌های مذکور، متناسب با رویکرد مسلط خود جنبه‌ای از گفتمان مورد نظر امام‌نژاد نمود پیدا کرده است. در گفتمان هاشمی، در راستای توسعه ارزش‌های اقتصادی، به توسعه مراکز علمی، فنی و آموزشی توجه بیشتری می‌گردد. در گفتمان خاتمی، توسعه فرهنگی و تولیدات آن و باز شدن فضا در این عرصه در راستای گسترش حقوق و آگاهی‌های سیاسی و مدنی اهمیت می‌یابد. در گفتمان احمدی‌نژاد مقوله حاکمیت و بسط ارزش‌های اسلامی و دینی در جامعه در راستای استقلال فرهنگی و احیای هویت و خودباوری دینی رنگ و بوی بیشتری دارد. به همین دلیل، شعار «دولت اسلامی» و «دولت ولایی و گفتمان مهدویت» در این دولت محور قرار می‌گیرد.

نتیجه اینکه هرچند ارزش‌ها و اهداف در گفتمان خاتمی با گفتمان هاشمی متفاوت به نظر می‌رسد، اما تا حد زیادی در تشریح سیاست‌ها و برنامه‌ها در زمینه‌های مختلف، از جمله در زمینه ارزش‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاست خارجی مشابه می‌باشد و توجه آنها به عدالت اجتماعی کمتر از دیگر ارزش‌ها بوده است. در این میان، هر دو دولت هاشمی و خاتمی تفاوت‌هایی در پیگیری ارزش‌های انقلاب و امام‌نژاد با دولت احمدی‌نژاد داشتند. گفتمان احمدی‌نژاد از بُعد اهداف و ارزش‌ها و سیاست‌ها، با گفتمان دو دولت دیگر تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارد.

که این دولت‌ها نگرش تک‌بعدی و یک‌سونگری داشتند و نتوانستند به تلفیق مناسبی از این ارزش‌ها، دست پیدا کنند. البته لازم به ذکر است که این ارزیابی، محدود به سیاست‌های اعلامی سه دولت مورد بررسی است. در این خصوص که این سه دولت در عملکردهای خود چه میزان توانسته‌اند به آنچه گفته‌اند جامه عمل بپوشانند، موضوع دیگری است که نیازمند تحقیق جداگانه می‌باشد.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- محمدعلی حسین‌زاده، *گفتمان‌های حاکم بر دولت‌های بعد از انقلاب در جمهوری اسلامی ایران*، ص ۲۲۷.
- ۲- امام خمینی، *صحیفه نور*، ج ۶، ص ۱۸۸.
- ۳- امام خمینی، *صحیفه امام*، ج ۱۷، ص ۱۸۳.
- ۴- همان.
- ۵- همان، ج ۱۳، ص ۴۵؛ ج ۷، ص ۵۳۳.
- ۶- همان، ج ۱۲، ص ۴۲۴.
- ۷- محمدحسین جمشیدی، *اندیشه سیاسی امام خمینی*، ص ۲۴۵.
- ۸- امام خمینی، *صحیفه امام*، ج ۱۰، ص ۹۱.
- ۹- همان، ج ۳، ص ۵۱۰.
- ۱۰- همان، ج ۶، ص ۲۶۲.
- ۱۱- همان، ج ۴، ص ۲۶۶.
- ۱۲- همان، ج ۶، ص ۲۶۶.
- ۱۳- همان، ص ۲۶۸.
- ۱۴- همان، ج ۱۲، ص ۲۷۴.
- ۱۵- همان، ج ۱۸، ص ۶۱.
- ۱۶- همان، ج ۱۱، ص ۲۳۸.
- ۱۷- همان، ج ۱۴، ص ۳۴۳.
- ۱۸- همان، ج ۵، ص ۴۶۴.
- ۱۹- همان، ج ۴، ص ۲۲۵ و ۴۲۶.
- ۲۰- همان، ج ۱۷، ص ۲۷۵.
- ۲۱- همان، ج ۳، ص ۲۴۹.
- ۲۲- همان، ج ۴، ص ۲۴۸.
- ۲۳- محمدحسین جمشیدی، همان، ص ۶۵۴.
- ۲۴- امام خمینی، *ولایت فقیه*، ص ۳۴.
- ۲۵- امام خمینی، *صحیفه امام*، ج ۵، ص ۵۱۸.
- ۲۶- همان، ج ۹، ص ۴۳۹.
- ۲۷- امام خمینی، *صحیفه نور*، ج ۱۱، ص ۲۸-۲۱.
- ۲۸- همان، ج ۲، ص ۱۳۹.
- ۲۹- همان، ج ۱۸، ص ۲۲۱.

پیگیری ارزش‌ها، نشان می‌دهد که در همه این دوران‌ها، دولت‌ها درصدد بسط آرمان‌ها و اهداف انقلاب و امام علیه السلام بودند؛ اما بروز مشکلات و دشواری‌ها و شرایط، باعث شده است که اولویت را به یکی از ارزش‌ها بدهند و کمتر به ارزش‌های دیگر انقلاب پردازند و در پیگیری هر کدام از اهداف چندگانه انقلاب، و جوهی از ارزش‌های مطلوب در اندیشه امام علیه السلام برجسته و نمایان‌تر شده است. تک‌بعدی و نارسا بودن سیاست‌های این سه دولت در جمهوری اسلامی که به طور متوالی جانشین هم شدند، باعث به وجود آمدن و شکل‌گیری دولت و ارزش‌های جدید دولت بعدی گشته است. مسئولان دولت‌های بعد از انقلاب با مشکلات اجتماعی خاصی روبه‌رو شدند که باعث شد آنها را به مسئله و ارزشی برای سیاست‌گذاری تبدیل کرده و بدان مهم پردازند، به گونه‌ای که اگر بدان توجه نمی‌کردند تبدیل به بحران می‌شد. مهم‌ترین ارزش از نظر هر رئیس‌دولت نیز، کانون منازعه آن دوران را تشکیل می‌داده است. به عبارت دیگر، دولت‌های بعد از انقلاب، ارزش‌های مختلفی را دنبال کرده و هر کدام به یکی از ارزش‌های انقلاب و امام علیه السلام پرداختند و هریک از آنها موفقیت‌هایی نسبی کسب کرده، و سعی داشتند تا آنجا که می‌توانند به این ارزش‌ها جامه عمل بپوشانند. آنها در حل بحران‌های فراروی جامعه خود اقداماتی انجام داده و کم و بیش موفق، و در زمینه‌هایی نیز مستأصل گشته‌اند، ولی نپرداختن به اهداف دیگر انقلاب و امام علیه السلام که خواست تاریخی طبقات اجتماعی در ایران است و نیاز بی‌پاسخ مانده جامعه به دیگر آرمان‌ها در هریک از دولت‌ها، موجب گردید که خواست طبقات اجتماعی بی‌پاسخ بماند، و باعث شد با روی کار آوردن دولت جدید، خواست‌های تاریخی خود را در جامعه، مطرح کنند. در ارزیابی دولت‌ها و سیاست‌هایشان باید بگوییم

منابع

- آیین انقلاب اسلامی (برگزیده‌ای از آرا و اندیشه‌های امام خمینی)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۴.
 - امام خمینی، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
 - صحیفه نور، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
 - ولایت فقیه، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵.
 - جمشیدی، محمدحسین، اندیشه سیاسی امام خمینی، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴.
 - حسین زاده، محمدعلی، گفتمان‌های حاکم بر دولت‌های بعد از انقلاب در جمهوری اسلامی ایران، قم، دانشگاه مفید، ۱۳۸۶.

۳۰- همان، ج ۶، ص ۳۶۴.
 ۳۱- آیین انقلاب اسلامی (برگزیده‌ای از آرا و اندیشه‌های امام خمینی)، ص ۳۹۰-۳۹۵.
 ۳۲- همان.
 ۳۳- امام خمینی، صحیفه امام، ج ۶، ص ۴۶۸.
 ۳۴- همان، ج ۴، ص ۲۴۲.
 ۳۵- همان، ج ۶، ص ۵۰۹.
 ۳۶- همان، ج ۱۵، ص ۱۱۷.
 ۳۷- آیین انقلاب اسلامی، ص ۴۰۷-۴۰۹.
 ۳۸- امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۲۹۰.
 ۳۹- همو، صحیفه نور، ج ۱۹، ص ۲۷۴.
 ۴۰- همو، صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۳۴.
 ۴۱- همان، ج ۱۸، ص ۳۲۲.
 ۴۲- محمدحسین جمشیدی، همان، ص ۵۰۵.
 ۴۳- امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲۰، ص ۵۴.
 ۴۴- همان، ج ۹، ص ۲۲.
 ۴۵- امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۶، ص ۵۴.
 ۴۶- امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۳۹۷.
 ۴۷- همان، ج ۱۵، ص ۴۹۲.
 ۴۸- همان، ج ۱۲، ص ۱.
 ۴۹- همان، ج ۱۶، ص ۹۲.
 ۵۰- همان، ج ۹، ص ۷۵.
 ۵۱- همان، ج ۱۴، ص ۱۱۳.
 ۵۲- همان، ج ۹، ص ۲۵۸.
 ۵۳- همان، ج ۲۱، ص ۹۱.
 ۵۴- همان، ج ۲، ص ۲۰.
 ۵۵- همان، ج ۱۴، ص ۲۴۸.
 ۵۶- همان، ج ۱۳، ص ۴۴۷.
 ۵۷- همان، ج ۱۷، ص ۳۷۲.
 ۵۸- همان، ج ۷، ص ۵۳۳.
 ۵۹- همان، ج ۲۱، ص ۹.
 ۶۰- همان، ص ۱۵۸.
 ۶۱- همان، ج ۲، ص ۴۴.
 ۶۲- همان، ج ۳، ص ۳۶۶.
 ۶۳- همان، ج ۲۱، ص ۲۰۰.
 ۶۴- همان، ج ۷، ص ۲۶.
 ۶۵- امام خمینی، ولایت فقیه، ص ۴۲.
 ۶۶- امام خمینی، صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۳۸.
 ۶۷- همان، ج ۵، ص ۲۹۲.
 ۶۸- همان، ج ۱۱، ص ۵۰۸.

